

DOI: <https://doi.org/10.15407/ingedu2024.57.258>
 УДК 338.43(477):[94:330.8
 JEL: N50, O13, P32, Q12, R14

Дідківська Л.В., кандидатка економічних наук,
 старша наукова співробітниця відділу економічної історії
 ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
 ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8384-9293>
 e-mail: lesya_home@ukr.net

ПОСТРАДЯНСЬКА МЕНТАЛЬНА СПАДЩИНА УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА¹

Предметом дослідження є господарські традиції українського селянства. Метою статті є історико-економічна оцінка процесу трансформації ментальності українського селянства для обґрунтування необхідності подолання довгострокових наслідків впливу радянської моделі господарювання на сучасну траєкторію розвитку сільського господарства України та ментальність українського селянина. У статті представлено детермінанти становлення неформальних економічних інститутів в аграрній сфері економіки у радянський період, зокрема репресивні механізми аграрної політики держави, непрофесійність і безгосподарність колгоспного менеджменту; зміна соціальної структури села; руйнування горизонтальних соціаль-

¹ Публікацію підготовлено за матеріалами та результатами виконання НДР «Економічна спадщина у формуванні господарської системи України» (№ державної реєстрації 0122U201468) відділу економічної історії ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

Ц и т у в а н н я: Дідківська Л.В. Пострадянська ментальна спадщина українського селянства. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2024. Вип. 57. С. 258–273. <https://doi.org/10.15407/ingedu2024.57.258>

© Видавець Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2024.

Це стаття відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>

ISSN 0320-4421. Істор. нар. gospod. ekon. dumki Ukr. 2024. 57

них зв'язків тощо. Виявлено такі довгострокові соціоекономічні наслідки колективізації сільського господарства: знищення традиційних індивідуальних сімейних господарств, зниження ефективності сільськогосподарського виробництва, зміна соціальної ролі та статусу селянина внаслідок відчуження його від землі та засобів виробництва, ліквідація національної культури відповідального землекористування, погіршення екологічної ситуації, пролетаризація населення та руйнування неформальних моральних норм, посилення соціальної напруги та розколу суспільства, утвердження авторитаризму шляхом масових репресій. З метою подолання негативних наслідків радянської аграрної політики перспективним для України є розвиток малих сімейних господарств і фермерства, поширення різних форм солідарної господарської самоорганізації українців, відновлення інституту лідерства у сільській громаді.

Ключові слова: селянин, менталітет, сільське господарство, ефективність сільськогосподарського виробництва, примусова колективізація, колгоспи, селянська кооперація.

Didkivska Lesia

POST-SOVIET MENTAL HERITAGE OF UKRAINIAN PEASANTRY

The subject of this research is the economic traditions of the Ukrainian peasantry. The article aims to provide a historical and economic assessment of the transformation of Ukrainian peasant mentality, substantiating the need to overcome the long-term effects of the Soviet economic model's impact on the current trajectory of agricultural development in Ukraine and the mentality of the Ukrainian peasant. The article outlines various determinants in the development of informal economic institutions in the agricultural sector during the Soviet period, including the repressive mechanisms of state agricultural policy, the unprofessional and irresponsible management of collective farms, changes in the social structure of villages, and the destruction of horizontal social connections. The author reveals long-term socio-economic consequences of agricultural collectivization, such as the eradication of traditional individual family farms, reduced agricultural production efficiency, changes in the social role

ISSN 0320-4421. Історія нар. госп-ва та екон. думки України. 2024. Вип. 57

and status of peasants due to their alienation from land and production means, the elimination of national culture of responsible land use, deterioration of the environmental situation, proletarianization of the population, and the breakdown of informal moral norms, heightened social tension, and societal division, along with the establishment of authoritarianism through mass repression. To mitigate the negative impacts of Soviet agricultural policy, Ukraine's development strategy should include fostering small family farms, expanding various forms of solidarity-based economic self-organization among Ukrainians, and restoring leadership institutions within rural communities.

Keywords: *peasant, mentality, agriculture, agricultural production efficiency, forced collectivization, collective farms, peasant co-operation.*

Постановка проблеми. Сучасна траєкторія розвитку сільського господарства України є результатом багатьох історичних, соціальних, політичних та економічних факторів. Зокрема суттєва деструктивна роль належить радянській моделі господарювання в аграрному секторі економіки, що була реалізована з кінця 1920-х років без урахування інтересів селян. Примусова колективізація та тривале домінування колгоспної системи у вітчизняному сільському господарстві порушили антеїзм українського світогляду, змінили ставлення селян до землі та праці на ній, деформували психологію працюючого господаря, знищили культуру відповідального землекористування, зруйнували традиції солідаризму, винищили самоврядні потенції української ментальності, посягли на довіру у суспільних відносинах тощо. Еволюцією та логічним завершенням цього процесу було заміщення традиційно-національного, індивідуально-своєрідного в селянській ментальності модерново-соціального та колективно-груповим у відповідності до комуністичної ідеології.

Навіть через більше, ніж три десятки років незалежності України в національному генетичному коді вітчизняного селянина залишився глибокий слід радянської психології, сформованої під тиском тоталітаризму в усіх його проявах. Серед основних рис пострадянської ментальності селянина: пасивність, формальна активність, не вміння працювати на результат, прагнення уникнути особистої відповідальності, комплекс меншовартості,

патерналізм, безпорадність тощо. Усе це потребує переосмислення цінностей та актуалізує проблему подолання довгострокових наслідків впливу радянської моделі господарювання на сучасну траєкторію розвитку сільського господарства України та ментальність українського селянина.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процеси формування менталітету українського народу, починаючи з традиційного суспільства і до сьогодні, перманентно були у фокусі наукових досліджень вітчизняних істориків (М. Юрій) [13], політологів (Н. Новікова) [6], соціологів (В. Резнік) [10] і економістів (О. Лусте) [2]. Безпосередньо еволюцію світогляду українського селянина, його культурні та соціальні потреби досліджували переважно історики (Ю. Присяжнюк [9] зосередився на дорадянському періоді; С. Кульчицький, В. Лозовий та інші вивчали вплив радянської влади на трансформацію селянського менталітету). Водночас дефіцитними є економічні розвідки щодо виявлення вислідів пострадянської ментальної спадщини на сучасний стан розвитку сільського господарства та сільських територій. У контексті завдань формування модерного українського селянина, переосмислення його аксіологічних та поведінкових установок, зміни моделі економічної поведінки та становлення справжнього господаря на власній землі цінність становлять численні зарубіжні дослідження [14; 15; 16].

Метою дослідження є історико-економічна оцінка процесу трансформації ментальності українського селянства для обґрунтування необхідності подолання довгострокових наслідків впливу радянської моделі господарювання на сучасну траєкторію розвитку сільського господарства України та ментальність українського селянина.

Виклад основного матеріалу. В основі радянської моделі господарювання в аграрному секторі економіки – централізоване планування й управління, державна власність на землю, усупільнення засобів виробництва, примусова колективізація, відсутність ринкових механізмів розподілу та формування цін, заміна продподатку насильницьким вилученням зерна (у тому числі посівного фонду), перетворення державної торгівлі на розподільчий механізм тощо. Така ієрархічна модель управління призвела до глибокої деградації сільського господарства, суттєвих структурних диспропорцій у сільськогосподарській галузі виробництва.

Зокрема сформувалася певна спеціалізація агропромислового виробництва, що не завжди відповідала природно-кліматичним умовам, потребам ринку та економічній доцільності.

Водночас примусова колективізація сприяла зміні структури власності та перерозподілу землі та сільськогосподарських ресурсів. Значної трансформації зазнала і соціальна структура села внаслідок знищення заможного самодостатнього селянина-господаря, відчуження його від землі та засобів виробництва, привласнення державою результатів його праці. Українські селяни, яким традиційно притаманний господарський індивідуалізм, досить вороже сприйняли суцільну колективізацію сільського господарства та до останнього опиралися та протидіяли радянській владі. Так, у 1927 р. колективні господарства охоплювали лише 1,35% всіх селянських господарств і 1,07% посівної площі, а через рік – 2,5% господарств і 1,26% посівної площі [1, с. 103]. Соціальний склад цих господарств був наймитсько-бідняцьким, а виживали вони завдяки державним дотаціям. І лише адміністративно-командні методи управління, репресивні механізми аграрної політики держави (реквізиції продукції, цинізм і зловживання владою, морально-психологічний тиск, голодомор, ув'язнення, депортація, розстріл) проти українських селян, які відмовлялися вступати в контрольовані більшовиками колгоспи, змогли примусити їх поступитися. У 1932 р. на індивідуальні селянські посіви уже припадало лише 17,7% усієї посівної площі України [8, с. 303].

Знищення найбільш продуктивних сил села відбувалося шляхом створення соціальної напруги в українському суспільстві, запровадження політики соціального розколу, стратифікації селян (бідняки, середняки і куркулі), організації комітетів незаможних селян, остракізації куркулів [8, с. 296] тощо. Так, Й. Сталін закликав на об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) у квітні 1929 р.: «Треба мобілізувати бідняцько-середняцькі маси проти куркульства і організувати їхню громадську підтримку заходам Радянської влади щодо посилення хлібозаготівель» [12, с. 88], що спричинило численні соціальні конфлікти, призвело до соціальної поляризації. Натомість у традиційному українському суспільстві превалював інститут лідерства. Заможний господар завжди мав авторитет у громаді, до нього дослухалися, а успіх кожного селянина посилював громаду загалом, однак радянська

економічна політика зруйнувала ці устої, знизила рівень довіри у суспільстві, дискримінувала окремі групи населення. Так, незаможним селянам дозволено було розкуркулювати заможних, конфіскувати зерно у рамках примусових заходів хлібозаготівель, містяни в свою чергу зневажливо ставилися до безправних селян, яким навіть не надавалися паспорти. Відбувся ментальний розкол поколінь, діти, віддані новим ідеалам, відмовлялися від своїх батьків, писали доноси на них. Солідарність селян остаточно була зруйнована політикою «25-тисячників», що передбачала переведення в Україну 25 тисяч робітників (переважно росіян) для допомоги місцевим біднякам у грабуванні селян, які намагалися вижити уже поодинці.

Натомість у доколгоспний період саме селянська кооперація була своєрідною формою соціально-економічного захисту та стратегією мобілізації українських селян на основі спільності їхніх інтересів. Консолідація їхніх зусиль дійсно дозволила не тільки вирішити низку проблем економічного та соціального характеру, а й утвердити гармонійні морально-етичні суспільні відносини, забезпечити єдність і солідарність нації. Функціонування в рамках економічної системи розгалуженої мережі кооперативних організацій сприяло розвитку аграрного підприємництва, розширенню можливостей його фінансового забезпечення, технологічній модернізації селянських господарств, розв'язанню проблем справедливості розподілу доходів та соціального забезпечення тощо. Потужна мережа сільськогосподарської кооперації, що була узвичаєною для українських селян, була зруйнована натиском на неї насильницької колективізації, націоналізації майна на користь державних машинно-тракторних станцій (МТС) і колгоспів, передачі її фондів сільськогосподарського довготермінового кредитування Всесоюзному сільськогосподарському кооперативно-колгоспному банку, а кредитних функцій сільськогосподарських кредитних товариств – філії державного банку (грудень 1930 р.) [7, с. 389]. Показово, що одержавленню приватнопідприємницьких форм господарювання у сільському господарстві ще в кінці 20-х років ХХ ст. передувало становлення абсолютної монополії держави у фінансовому секторі (ліквідація кредитної кооперації, націоналізація банків). Подальший розвиток української кооперації упродовж радянського періоду вітчизняної історії характеризувався спробами держави взяти селянський кооперативний

рух під свій контроль, на засадах централізації, уніфікації, цілковитого підпорядкування органам державного управління тощо – з метою надати йому соціалістичного спрямування та перетворити на інструмент вирішення завдань «комуністичного будівництва». Таким чином органічну еволюцію селянських кооперативів як однієї з важливих інституційних форм господарської взаємодії та громадської солідарності в умовах ринкової економіки було перервано.

Історичний досвід засвідчив, що держава не може безпосередньо організувати кооперативи, оскільки збільшення її організаційної, економічної, адміністративної, фінансової присутності зменшує відповідальність, знижує умотивованість сільськогосподарських товаровиробників у кооперативних діях [5, с. 11]. Більше того, тотальне державне втручання в його діяльність призводить до втрати цією організацією кооперативної сутності. Одержавлення самоврядних громадських інституцій сприяло посиленню економічної залежності селян від держави, зниженню ділової активності сільських громад, зневірі та пасивності. У нових реаліях селяни поза кооперативними спільнотами стали економічно безпорадними, неспроможними протистояти бюрократизму влади, внаслідок чого відбувалася пролетаризація населення. Таким чином, під час колективізації було зруйновано горизонтальні соціальні зв'язки, стався розкол сільських громад, що супроводжувався відмовою від традицій солідаризму та соціальної відповідальності.

Очілниками примусово створених колективних господарств призначалися кандидати за критерієм прихильності до радянської ідеології, а не фаховості та лідерства. Більше того, за партійною вказівкою колгоспи часто очолювали містяни, далекі від традиційної аграрної культури. Колгоспні менеджери зазвичай не мали досвіду управлінської діяльності та агрономічної освіти. Вони бездумно виконували ієрархічно ухвалені рішення партійного керівництва, реалізовували плани згори за «будь-яку ціну» без урахування економічної доцільності. Оскільки формування виробничих фондів колгоспами та радгоспами здійснювалося значною мірою за рахунок держкредиту, який не завжди повертався, господарства не були зацікавлені у раціональному використанні отриманих коштів, належному обслуговуванні та зберіганні сільськогосподарської техніки, посівного матеріалу та доб-

рив. Бюрократія, безгосподарність, ресурсозатратність, відсутність ринкових інцентивів стали чинниками зниження ефективності сільськогосподарського виробництва. Так, рис. 1 демонструє зменшення урожайності більшості зернових культур на українських теренах у 1932–1934 рр. внаслідок колективізації сільськогосподарського виробництва. Недолугим було не лише колгоспне керівництво, селяни не хотіли та не вміли працювати колективно. Їхній традиційний практицизм, глибока шана до землі, працелюбство змінила протестна поведінка в умовах примусу. Селянський спротив колективізації виявлявся конкретними діями: псування колгоспного майна, безгосподарність, що не притаманне українській селянській культурі. За оцінками українського вченого В. Голубничого в 1931–1932 рр. у колгоспному полі було залишено близько 40–50% урожаю [8, с. 303].

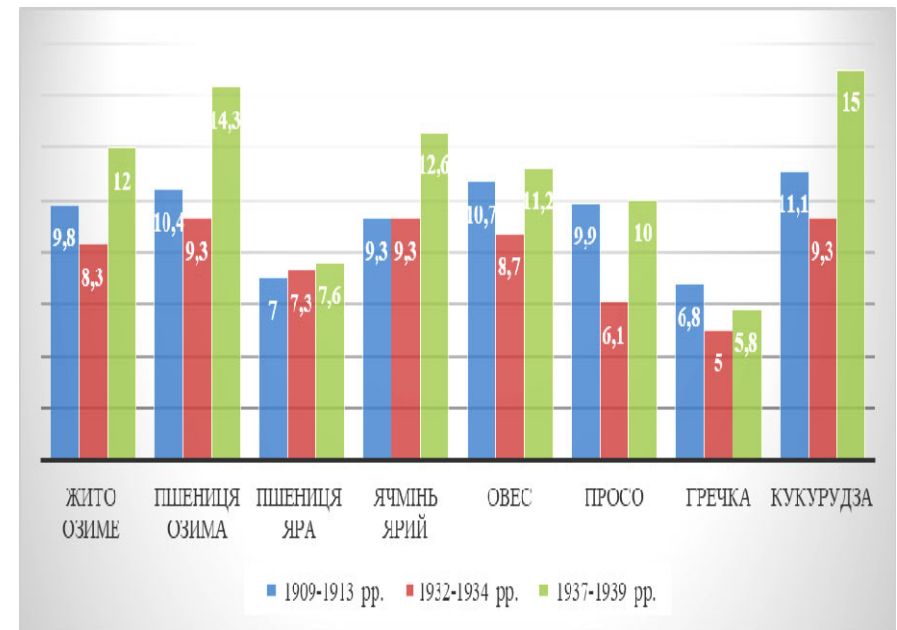

Рис. 1. Урожайність зернових культур в УРСР, ц з 1 га.

Джерело: Народне господарство УРСР: статистичний довідник. Державне видавництво політичної літератури при РНК УРСР, 1940 р. С. 74. URL: https://istmat.org/files/uploads/66906/rgae_4372.38.637_narodnoe_hozyaystvo_ussr_1940.pdf.

В умовах зниження ефективності виробництва агропродукції та необхідності забезпечення потреб прискореної індустріалізації радянська влада взяла курс на скорочення земельних угідь, що використовувалися під пар, бездумну меліорацію, безвідповідальну хімізацію сільського господарства і електрифікацію сільських територій та надмірне розорювання українських земель з метою вирощування колективними господарствами зернових культур, передусім озимої пшениці (рис. 2), у тому числі на експорт. Централізовано-планова інтенсифікація сільськогосподарського виробництва призвела до знищення унікальних природних масивів та біорізноманіття, інтенсивної деградації та виснаження ґрунтів, затоплення родючих сільськогосподарських угідь, погіршення екологічної ситуації та стану здоров'я населення. Так, ліквідація приватної власності на землю призвела не лише до зuboжіння селян, а й до знищення національної культури відповідального землекористування, порушення екологічної рівноваги навколишнього середовища, глобальних змін клімату у майбутньому.

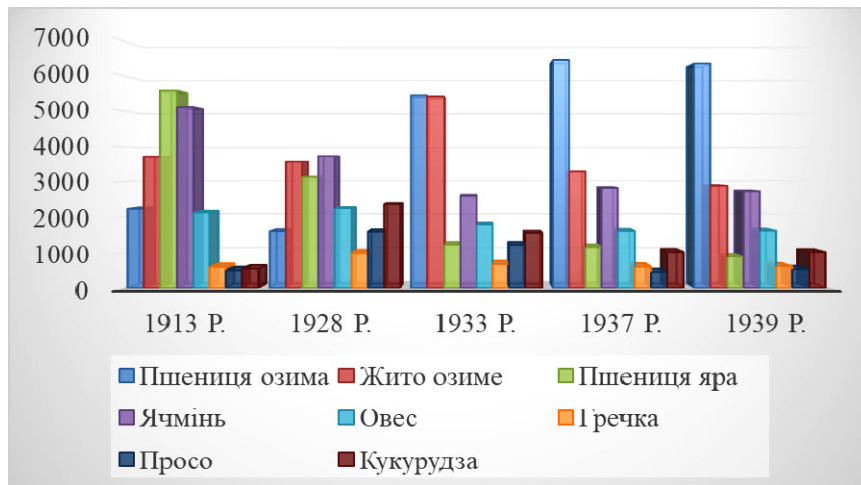

Рис. 2. Засівна площа зернових культур в УРСР, тис. га.

Джерело: Народне господарство УРСР: статистичний довідник. Державне видавництво політичної літератури при РНК УРСР, 1940 р. С. 67. URL: https://istmat.org/files/uploads/66906/rgae_4372.38.637_narodnoe_hozyaystvo_ussr_1940.pdf.

Сільськогосподарська галузь економіки була максимально використана радянською владою для забезпечення потреб прискореного розвитку промисловості. Цій меті слугувала і державна політика заниження цін на продукцію сільського господарства порівняно з цінами на промислові товари, яка здійснювалася через одержавлення оптової торгівлі, монополію зовнішньої торгівлі, а також поширення системи контрактації. Так звані «ножиці цін» між сільськогосподарською та промисловою продукцією позбавили колгоспи можливості закупівлі механізованої сільськогосподарської техніки, що узалежнило їх від державного забезпечення та спричинило зниження продуктивності праці у цих господарствах. Тривалий час значною залишалася частка важкої ручної роботи в колгоспно-радгоспному виробництві, незважаючи на перманентне посилення механізації сільського господарства (на початок 1957 р. у МТС і радгоспах України налічувалося до 221 тис. тракторів і понад 50 тис. зернових комбайнів [1, с. 174]). Показово, що за задумом радянської влади місією МТС є не полегшення праці колгоспника, не покращення добробуту селянської родини, а досконалий засіб експлуатації селянина, отримання максимального визиску від сільськогосподарського виробництва. Адже за роботу МТС колгоспи розраховувалися грошми та натуральною оплатою, чистий прибуток держави лише з українських МТС становив 4,5 млрд крб щорічно [3, с. 151]. Натомість селяни за свою тяжку працю у колективних господарствах отримували трудодні та мізерну плату.

Відсутність справедливості, руйнування довіри до державних інституцій, невинуваті очікування призвели до розчарування селян і соціальної апатії. Внаслідок цього поширився селянський абсентеїзм, соціальний інфантілізм, саботаж, ухляянство, етика неробства. Політика атеїзації суспільства, відсутність духовно-релігійних впливів призвели до втрати духовності та людської гідності. Утвердження авторитаризму шляхом масових репресій супроводжувалося руйнуванням сімей та міцних соціальних спільнот, виникла криза традиційних сімейних цінностей (шлюбність, сімейна солідарність, взаємодопомога поколінь) та втрачено їх значущість, розвинулася моральна деградація населення (алкоголізм, безбатьківщина, сирітство, безпритульність).

У таких умовах радянська влада взялася за формування нового психотипу селянина на основі фальсифікації та подвійних

стандартів (героїзація ударників праці, поява міфологем, поширення пропаганди про модерновість колгоспного стилю життя через інститут сількорів, мистецтво плакату тощо). Створення взірців для наслідування стосувалося не лише селян, а й цілих сіл. Зокрема у другій половині 1950-х років розпочався поділ сільських населених пунктів на «перспективні» та «неперспективні». Невеликі села із населенням спочатку 50, а згодом 200 осіб позбавляли бюджетного фінансування на культурно-освітні заклади, торговельно-побутові підприємства, зачиняли школи, клуби, бібліотеки, заклади охорони здоров'я тощо. Так змушували місцеве населення до переселення та приєднання до укрупнених колгоспів. У 1965 р. було обрано 15 населених пунктів у різних областях республіки, де розбудовувалися експериментально-показові (зразкові) села, на спорудження яких витрачено більше 55 млн крб. Однак відповідний рівень комунального і культурно-побутового обслуговування цих сіл був скоріше виключенням, слугував показовою картиною для радянської пропаганди успіху [11, с. 118].

Висновки. Примусова колективізація сільського господарства призвела до довгострокових наслідків, які оприявнилися впродовж наступних десятиліть: зміна соціальної структури села, руйнування традиційних індивідуальних сімейних господарств, зниження ефективності сільськогосподарського виробництва (ієрархічна модель управління, безгосподарність, ресурсозатратність), зміна соціальної ролі та статусу селянина внаслідок відчуження його від землі та засобів виробництва (селянський абсентеїзм, соціальний інфантилізм, саботаж, ухиянство), знищення національної культури відповідального землекористування, погіршення екологічної ситуації, посилення соціальної напруги та розколу суспільства (селяни та містяни, куркулі та незможні селяни), утвердження авторитаризму шляхом масових репресій (голодомор, депортація, руйнування сімей та соціальних спільнот), криза традиційних сімейних цінностей (шлюбність, сімейна солідарність, взаємодопомога поколінь) та втрата їх значущості, моральна деградація населення (алкоголізм, безбатьківщина, сирітство, безпритульність).

Необхідність подолання довгострокових наслідків впливу радянської моделі господарювання на сучасну траєкторію розвитку сільського господарства та ментальність українського се-

лянина актуалізує передусім розвиток малих сімейних господарств і фермерства, що максимально відповідає національному характеру та психології українців. Адже характерними особливостями традиційного вітчизняного землеробства є господарський індивідуалізм, підприємливість, прагнення до особистої свободи й добробуту. Водночас особливої ваги набуває необхідність формування нового типу мислення українського селянина, усвідомлення його ролі як повноцінного господаря на власній землі, здатного задовольнити особисті економічні свободи, забезпечити можливості професійного самовдосконалення, вибудувати правові взаємовідносини з державою на основі співробітництва та взаємної довіри.

Значний потенціал для розвитку сільських територій України мають усталені форми громадської самоорганізації, притаманні національній господарській традиції (кооперація, толоки, волонтерство, добротинність). Поширення різних форм солідарної господарської самоорганізації українців сприятиме відродженню національних культурно-господарських традицій солідаризму, навичок самоорганізації, самодопомоги та участі у всіх видах неієрархічних зв'язків добровільної взаємодії, поверненню до українського культу землі та праці на ній. Найбільш перспективним осередком самоорганізації сільського населення залишається кооперативний рух, відродженню якого має сприяти відновлення повноцінного ринкового механізму господарювання в аграрному секторі економіки та систематична цілеспрямована державна підтримка сільськогосподарської кооперації. Піднесення селянського кооперативного руху на сучасному етапі потребує провадження інтенсивної та комплексної політики з відродження сільського господарства як цілісної інституційної структури, що поєднує в собі економічні, соціальні, політичні, етнокультурні, і, навіть, цивілізаційно-світоглядні інститути. Разом з тим, посилення впливу кооперативів та інших неурядових організацій на сільський розвиток можливе лише шляхом розвитку громадянської активності, подолання психології патерналізму, пасивності та орієнтації на державні структури.

У зв'язку з дискредитацією кооперативної ідеї у радянський період особливої актуальності набуває просвітницька діяльність, спрямована на поширення знань про соціально-економічну сутність сільськогосподарської кооперації, її принципи та цінності. У

першу чергу зусилля мають бути направлені на популяризацію кооперації у суспільстві (засобами масової інформації та безпосередньо місцевими органами влади об'єднаних територіальних громад, аграрними громадськими організаціями, ініціативними прибічниками кооперативного руху, дорадчими службами) з метою формування її позитивного іміджу. Їх системна інформаційно-консультаційна діяльність дозволить ефективно вирішувати проблеми об'єднання малих та середніх виробників у кооперативи за умови підвищення рівня знань у сфері сільськогосподарської обслуговуючої кооперації самих ініціаторів через залучення експертів, підготовку висококваліфікованих кооперативних кадрів. Складовою успіху має стати виявлення на селі ініціативних і авторитетних лідерів, здатних досягти консенсусу між зацікавленими сторонами, стимулювати об'єднання індивідуальних селянських господарств у кооперативи, вести за собою членів кооперативу для досягнення спільної цілі.

Перспективним для розвитку сільських територій України є запозичення та впровадження сучасних локальних екологічних, енергозберігаючих, соціальних та освітніх громадських ініціатив, що можливо втілити завдяки синергії міжнародних і вітчизняних неурядових організацій та органів місцевого самоврядування. Подолання наслідків безгосподарного землекористування у радянський період передбачає пріоритетність екологізації сучасного сільського господарства, зокрема впровадження регенеративного землеробства, ефективних методів утилізації відходів, підвищення рівня екологічної освіти селян. Зокрема, уже сьогодні в Україні діють агрокластери, екосадиби, енергетичні кооперативи, реабілітаційні центри для воїнів ЗСУ, активно розвивається сільське крафтове виробництво.

Подальший розвиток соціального підприємництва в сільських громадах, зростання престижу аграрних професій у суспільстві, розбудова інституційного середовища сільськогосподарської кооперації, розвиток енергетичних кооперативів на засадах розподіленої генерації, формування культури солідарного землеробства, шерінгові форми ресурсного забезпечення сформують потенціал розвитку сільських територій і відродження селянина-господаря на власній землі.

Список використаних джерел

1. Лисенко Л. Сільське господарство України. Мюнхен. Видання закордонних частин організації українських націоналістів, 1960. 208 с.
2. Лусте О.О. Господарський менталітет як економічна категорія. *Економічний форум*. 2013. № 4. С. 114-120.
3. Люতারевич П. МТС в Україні. Український збірник. Книга 1. Видавництво Інституту для вивчення історії і культури СРСР. Мюнхен, 1954. 162 с.
4. Народне господарство УРСР: статистичний довідник. Державне видавництво політичної літератури при РНК УРСР, 1940 р. URL: https://istmat.org/files/uploads/66906/rgae_4372.38.637_narodnoe_hozyaystvo_ussr_1940.pdf.
5. Небрат В.В., Дідківська Л.В. Сільськогосподарська кооперація в Україні та фінансові механізми її державної підтримки в контексті зарубіжного досвіду. *Агросвіт*. 2010. № 16. С. 8-16.
6. Новікова Н.Є. Менталітет як детермінанта формування політичної культури в Україні. 2015. *Наукові записки НаУКМА. Політичні науки*. 2015. Т. 173. С. 30-34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAp_2015_173_9.
7. Підприємництво в Україні: історико-інституційний аналіз: монографія / В.В. Небрат, Н.А. Супрун та ін.; за ред. д.е.н. В.В. Небрат; НАН України, ДУ "Інститут екон. та прогнозув. НАН України". Київ, 2019. 532 с.
8. Політична економія суспільного прогресу Всеволода Голубничого. У 2-х т. Т. 1: Теорія розвитку економічних систем (авторупорядники - д.е.н., проф. Супрун Н.А., к.е.н. Клішова О.В.; наук. ред. д.е.н., проф. Супрун Н.А.). Київ: Наукова думка, 2017. 350 с.
9. Присяжнюк Ю. Ментальність українського селянства в умовах капіталістичної трансформації суспільства (друга половина XIX - початок XX ст.). *Український історичний журнал*. 1999. № 3. С. 23-33.
10. Резнік В.С. Приватна власність та економічна ментальність українців: Захід чи Схід? (Формулювання гіпотези соціологічного дослідження). *Український соціум*. 2005. № 5-6. С. 78-86. <https://doi.org/10.15407/socium2005.05-06.078>.
11. Рибак І.В. Соціальна інфраструктура українського села: зміни, труднощі, проблеми (20-ті - початок 90-х рр. XX ст.). Київ: Рідний край, 1997. 165 с.

12. Сталін Й. Твори. Т. 12. Москва: Державне видавництво політичної літератури, 1949. 392 с.
13. Юрій М.Ф. Агрокультурне суспільство і менталітет. *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2016. Вип. 17. С. 73-85.
14. Bryceson D. Peasant theories and smallholder policies: past and present. *Disappearing peasantries*, 2000. Vol. 1. P. 1-36. <https://doi.org/10.3362/9781780440118.001>.
15. Rogers E.M. Motivations, Values, and Attitudes of Subsistence Farmers: Toward a Subculture of Peasantry 1. *Subsistence Agriculture and Economic Development*. Routledge, 2017. P. 111-135. <https://doi.org/10.4324/9781315130408-14>.
16. Williams G. Taking the part of peasants. *Rural Development*. Routledge, 2023. P. 381-398. <https://doi.org/10.4324/9781003431763-28>.

References

1. Lysenko, L. (1960). *Agriculture of Ukraine*. Munich. Publication of foreign parts of the organization of Ukrainian nationalists [in Ukrainian].
2. Luste, O.O. (2013). Economic mentality as an economic category. *Ekonomichnyy forum - Economic Forum*, 4, 114-120 [in Ukrainian].
3. Lyutarevych, P. (1954). MTS in Ukraine. Ukrainian collection. Book 1. Publishing House of the Institute for the Study of History and Culture of the USSR. Munich [in Ukrainian].
4. National economy of the Ukrainian SSR: statistical guide. (1940). State publishing house of political literature under the Ukrainian SSR RSC. Retrieved from https://istmat.org/files/uploads/66906/rgae_4372.38.637_narodnoe_hozyaystvo_ussr_1940.pdf [in Ukrainian].
5. Nebrat, V.V., Didkivska, L.V. (2010). Agricultural cooperation in Ukraine and financial mechanisms of its state support in the context of foreign experience. *Ahrosvit - Agroworld*, 16, 8-16 [in Ukrainian].
6. Novikova, N.E. (2015). Mentality as a determinant of the formation of political culture in Ukraine. *Naukovi zapysky NaUKMA. Politychni nauky - Scientific notes of NaUKMA. Political sciences*. Vol. 173, 30-34. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAp_2015_173_9 [in Ukrainian].
7. Entrepreneurship in Ukraine: historical and institutional analysis: monograph. (2019). / V.V. Nebrat, N.A. Suprun and others; under

- the editorship Doctor of Economics V.V. Nebrat; National Academy of Sciences of Ukraine, State University 'Institute of Econ. and predicted National Academy of Sciences of Ukraine'. Kyiv [in Ukrainian].
8. Vsevolod Golubnychys political economy of social progress. (2017). In 2 vols. Vol. 1: Theory of development of economic systems (authors-compilers - Doctor of Economics, Prof. N.A. Suprun, Doctor of Economics O.V. Klishova; scientific editor. Doctor of Economics, Prof. N.A. Suprun). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
9. Prysiazhnyuk, Yu. (1999). The mentality of the Ukrainian peasantry in the conditions of capitalist transformation of society (second half of the 19th - beginning of the 20th century). *Ukrayinskyi istorychnyy zhurnal - Ukrainian historical magazine*, 3, 23-33 [in Ukrainian].
10. Reznik, V.S. (2005). Private property and economic mentality of Ukrainians: West or East? (Formulation of the hypothesis of sociological research). *Ukrayinskyi sotsium - Ukrainian society*, 5-6, 78-86. <https://doi.org/10.15407/socium2005.05-06.078> [in Ukrainian].
11. Rybak, I.V. (1997). Social infrastructure of the Ukrainian village: changes, difficulties, problems (1920s - early 1990s of the 20th century). Kyiv: Native region [in Ukrainian].
12. Stalin, J. (1949). Works. T. 12. Moscow: State publishing house of political literature [in Ukrainian].
13. Yurii, M.F. (2016). Agricultural society and mentality. *Ukrayina-Yevropa-Svit. Mizhnarodnyy zbirnyk naukovykh prats. Seriya: Istoryia, mizhnarodni vidnosyny - Ukraine-Europe-World. International collection of scientific papers. Series: History, international relations*, Iss. 17, 73-85 [in Ukrainian].
14. Bryceson, D. (2000). Peasant theories and smallholder policies: past and present. *Disappearing peasantries*, Vol. 1, 1-36. <https://doi.org/10.3362/9781780440118.001>.
15. Rogers, E.M. (2017). Motivations, Values, and Attitudes of Subsistence Farmers: Toward a Subculture of Peasantry 1. *Subsistence Agriculture and Economic Development*. Routledge, pp. 111-135. <https://doi.org/10.4324/9781315130408-14>.
16. Williams, G. (2023). Taking the part of peasants. *Rural Development*. Routledge, pp. 381-398. <https://doi.org/10.4324/9781003431763-28>.

Стаття надійшла до редакції 30 жовтня 2024 р.